

Курсова робота на тему:

Аналіз поглядів основних представників історичної школи Німеччини

План

Вступ

1. Фрідріх Ліст — економіст-геополітик
2. Німецька історична школа
3. Походження і розвиток історичної школи
4. Критичні ідеї історичної школи

Висновок

Список використаної літератури

Вступ

Німеччина, на відміну від Англії і Франції, в даний період (середина XIX століття) була економічно менш розвиненою країною, розділеною на дрібні держави аж до 70-х років XIX століття. Тому розвиток економічної науки в Германії має свої особливості. Німецька політична економія формувалася під впливом англійських і французьких теорій, зокрема учень Мальтуса і Бастіа.

Німецька політична економія не прийняла ідеї єдності економічної теорії для різних країн, але ввела національну політекономію.

Історичний напрям в політичній економії намагався намітити третій шлях між крайнощами економічного лібералізму і утопічного соціалізму. Прихильники цього напрямку відкинули революцію і не ставили під сумнів приватну власність. Проте вони вважали за недостатнє уявлення про людину як про егоїстичний *Homo economicus*, зацікавленому тільки в особистій вигоді, не приймали формулу «*Laissez faire*» і надавали велике значення національним історичним і географічним особливостям, "відчуттю спільності" і економічній ролі держави.

Висунуті історичною школою ідеї заповнюють всю другу половину XIX століття. Найбільшого розквіту вони досягають протягом останньої чверті його. Але дата їх походження сходиться вище. Вона може бути віднесена приблизно до часу появи в 1843 році маленької книги Рошера "Короткі основи курсу політичної економії з погляду історичного методу". Щоб зрозуміти ідеї школи, треба звернутися до цієї епохи, бо виправдання і пояснення критики історичної школи знаходяться в тодішньому стані політичної економії.

У послідовників Ж.Б. Сея і Рікардо політична економія все більш і більш приймала абстрактний характер. Біля деяких з них вона зводиться до незначної кількості теоретичних положень, що сформульованих на зразок геометричних теорем і відносяться головним чином до міжнародної торгівлі,

фіксації норми прибули, заробітної плати і ренти. Якщо навіть визнати точність цих теорем, то все-таки вони далеко не достатні для пояснення всієї різноманітності економічних феноменів або для керівництва в нових практичних проблемах, які еволюція промисловості щодня ставить перед державними людьми. Проте найближчі учні Рікардо і Сея в Англії і на континенті - Мак-куллох, Сеніор, Шторх, Рау, Гарнье, Россі - продовжують створювати їх, нічого значно не додаючи до них. Таким чином, політична економія застигла в їх руках, перетворившись на купу тьмяних доктрин, зв'язок яких з конкретним економічним життям все більш і більш вислизає від погляду, у міру того як віддаляєшся від батьківщини їх. Можна було б, правда, зробити виключення для Стюарта Мілля. Але його "Підстави" датуються 1848 роком, а історична школа тоді вже існувала. З часу Адама Сміта, книга якого настільки різностороння і приваблива, політична економія, здається, страждає, по вираженню Шмоллера, чимось на зразок анемії.

Таке враження було дуже добре виражено в статті Арнольда Тойнбі про стару політичну економію. «Логічне мистецтво, - пише він, - стає достовірним зображенням дійсного миру. Не то, щоб Рікардо, благонадійна і добра людина, при дослідженні сам свідомо бажав або передбачав, що мир його "Початків" був світом, в якому він жив; а то, що він несвідомо звикся розглядувати закони, правильні тільки для суспільства, створеного їм в його кабінеті у видах наукового аналізу, застосовними до складного суспільного життя, що бушувало навколо нього. Це зміщення було посилене деякими з його послідовників і зробилося ще значнішим в погано обізнаних популярних книжках, що висловлювали його доктрини». Іншими словами, існує розлад, що все більш позначається, між економічною теорією і конкретною дійсністю. І цей розлад росте щодня у міру того, як перетвориться промисловість, висуваючи непередбачені проблеми, будить до життя нові соціальні класи і, нарешті, перекидаючись на країни, економічні

умови яких інколи відмінні від тих, які в Англії і Франції викликали засновників на роздуми.

Можна було ослабити цей розлад між дійсністю і теорією двома способами: або за допомогою аналізу відтворити нову, гармонійнішу і доступнішу теорію - цим шляхом підуть з 1870 року Менгер, Джевонс і Вальрас; або вдатися до ще рішучіших заходів, відкинути всяку абстрактну теорію і зробити зображення дійсності єдиним предметом науки - цей шлях був вибраний із самого початку, і по ньому пішла історична школа.

Правда, ще вщент історичної школи деякі письменники указували на небезпеку, якою загрожувало науці зловживання абстракціями. Сисмонді, сам історик, дивився на політичну економію як на "моральну" науку, де "все зв'язано". Він хотів, щоб економічні феномени вивчалися в тій соціальній і політичній середі, в якій вони виникають. Він критикував спільні теореми Рікардо і вітав ретельне спостереження над фактами.

Ще з більшою силою обрушувався на класичних економістів Лист. Його докори не зупинялися на Рікардо, вони добиралися до самого Сміта. Користуючись історією як знаряддям доказу і приймаючи "національність" за базу своєї системи, він підпорядкував всю торгівельну політику тому принципу "відносності", на якому так наполягала історична школа.

Нарешті, самі соціалісти, особливо ж сенсимоністи, вся система яких є лише просторова філософія історії, показали своєю критикою приватної власності неможливість відособлення економічних феноменів від соціальних і юридичних інститутів.

Але жоден з цих авторів не робив сміливих спроб до відшукування в історії і спостереженні засобу для споруди всієї політичної економії. У такій самій спробі криється оригінальність німецької історичної школи.

Біля історичної школи було двояке завдання: позитивна і критична в один і той же час. У критичній частці своєї роботи вона піддавала вдумливому обговоренню, завжди увлекательному, але інколи неправильному, принципи і методи колишніх економістів. У своїй

позитивній частці вона відкрила перед політичною економією нові горизонти, розширила область її спостережень і круг проблем, що цікавлять її.

Але якщо відносно легко викласти критичні ідеї школи, сформульовані в багаточисельних книгах і статтях і спільні майже всім вхідним в неї письменникам, то, навпаки, досить важко точно позначити основні концепції, що надихають її на позитивну роботу. Дійсно, ці концепції таяться в прихованому поляганні в роботах її головних представників, але ніде ясно не сформульовані. Всякий раз, як економісти історичної школи починали визначати їх, вони робили все в неявних і часто суперечливих положеннях (деякі з них учнів самих нині визнають це); не говорячи вже про те, що вони неоднаково сформульовані у різних авторів, що відносять себе до прихильників історичного методу. Щоб уникнути утомливих повторень і незліченних дискусій виклад почнеться з короткого огляду зовнішнього розвитку історичної школи, потім вся сукупність її критичної роботи і, нарешті, виявлення її позитивних концепцій про природу і предмет політичної економії.

1. Фрідріх Ліст — економіст-геополітик

Першим, хто почав широко використовувати історичні приклади як політекономічні аргументи, акцентуючи при цьому значення політико-правових і соціокультурних інститутів для економічного розвитку, був Фрідріх Ліст (1789-1846). Енергійний громадський діяч, підприємець, одним з перших що оцінив значення залізниць і що сам проектував їх, запальний критик ідей Сміта і Сея, проголосив, що «наука не має права не визнавати природу національних стосунків».

«Космополітичній економії» Сміта і його франко- і германоязычних епігонів Лист протиставив національну економію, покликану сприяти "промислому вихованню", підйому продуктивних сил нації на основі "виховного протекціонізму". Свобода торгівлі може бути взаємовигідна лише для тих країн, що досягли "нормального" ступеня економічної розвитку, який Лист рахував "торгівельно-мануфактурно-землеробський стан" нації.

Життя Фрідріха Ліста, вихідця з середнього стану південнонімецького міста Рейтлінгена, була досить бурхливою; його енергійна суспільна і вчена діяльність цілком припала на роки Священного союзу, створеного Віденським конгресом держав-переможниць бонапартизму (1815) і що зумовив Німеччині долю політично роздробленої, «клаптевої» країни, що економічно залишалася переважно аграрною, з багаточисельними перешкодами для утворення національного ринку (митні бар'єри, невисокий рівень розвитку транспорту і зв'язку, різнобій грошових систем, мерів і вагів і так далі).

Лист почав з викладання «практики державного управління» в Тюбінгенському університеті і красномовній агітації - у пресі і в парламенті королівства Вюртенберг - за відміну внутрішніх німецьких митниць і впорядкування фінансів; був позбавлений із-за репутації «революціонера» депутатського місця, що склалася, арештований і після річного тюремного ув'язнення емігрував в 1825 році в США, де незабаром відкрив (у

Пенсільванії) поклади кам'яного вугілля і для їх прибуткової розробки спроектував і організував споруду однієї з перших залізниць (1831). Розбагатівши, Лист спрямувався на батьківщину з проектом всегерманської залізничної мережі, заснував акціонерне суспільство; вимушений був із-за інтриг виїхати до Франції; успішно брав участь в конкурсі Паризької академії наук на твір про міжнародну торгівлю; повернувся до Німеччини для публікації свого головного твору «Національна система політичної економії» (1841).

У економічній історії країн, з якими його зв'язали перипетії долі, Лист черпав аргументи при створенні доктрини, яку він протиставив торжествуючій класичній «космополітичній економії».

Пропонуючи просту схему п'ятистадійного економічного розвитку націй від пастушачого до «торгівельно-мануфактурно-землеробського» стану, Лист робив з «уроків історії» вивід, що тільки для країн, що стоять на рівному ступені, може бути взаємовигідна свобода торгівлі. Роздумуючи над "уроками історії" і перш за все над економічною гегемонією Англії, він доводив, що перехід до "торгівельно-мануфактурно-землеробської" стадії не може здійснюватися сам по собі і за допомогою свободи обміну, оскільки при свободі обміну між торгівельно-мануфактурно-землеробською і чисто землеробськими націями, друга прирікає себе на економічну відсталість і політичну неспроможність (наприклад, Польща і Португалія). Саме так, на думку Листа, і діяла Англія, що стала після 1815 року "майстерні миру". Створивши свою комерційну і промислову велич строгим протекціонізмом, англійці, на думку Листа, нарочито почали вводити в оману інші, нації, що відстали, доктриною свободи обміну, взаємовигідної лише при рівному рівні економічного розвитку країн, в осоружному ж випадку що прирікає менш розвинені країни "лише на виробництво землеробського продукту і сирих творів і на виробництво тільки місцевої промисловості", тобто на долю аграрно-сировинного придатка промислових країн.

Перехід до «торгівельно-мануфактурно-землеробської» стадії не може здійснитися сам по собі за допомогою свободи обміну, так само як не може здійснитися у відсутність національної єдності (тут яскравими прикладами для Листа були долі італійців, ганзейцев і голландців). Для формування внутрішнього ринку необхідні політична єдність і митне заступництво галузям національної промисловості, поки ті перебувають в "дитячому стані".

"Софізму" фритредера Лист протиставив ідею «виховного протекціонізму» - систему урядових мерів підтримки молодих галузей національної промисловості для підйому їх до світового рівня конкурентоспроможності. Неминуче при протекційній системі підвищення цін, на його думку, з виграшем компенсується за рахунок розширення ринків збуту; завдяки асоціації національних продуктивних сил землероби значно більше виграють від розширення ринків збуту сільськогосподарській продукції, чим втрачають від збільшення цін на промислові товари. Навколо цієї ідеї Лист обкреслив свою «національну систему політичної економії» лавою зіставлень класичній школі.

9. Охарактеризувавши систему А. Сміта як «політекономію мінових цінностей», Лист протиставив їй політекономію «національних продуктивних сил», додавши вельми широке тлумачення поняттю «Продуктивні сили», введеному в обіг французьким статистиком Шарлем Дюпеном («Продуктивні і торгівельні сили Франції», 1827). По Листу, продуктивні сили - це здатність створювати багатство нації. «Причини багатства суть щось абсолютно інше, ніж само багатство», і перші «нескінченно важливіше» другого. До складу продуктивних сил Лист включав різні інститути, сприяючі економічному розвитку, - від християнства і єдиноженства до пошти і поліції безпеки. Вчення Сміта про непродуктивну працю і обмеження предмету досліджень лише матеріальним багатством і міновими цінностями Лист визнав нерозумінням суті продуктивних сил. Він указував, що можна написати цілу книгу про

добродійний вплив інституту майорату на розвиток продуктивних сил англійської нації, а з іншого боку, відзначав згубний вплив на промисловість Іспанії, Португалії і Франції ідеї, що для дворянства негожі заняття торгівлею і промислами.

10. Вченню про розподіл праці і принципу порівняльних переваг Лист протиставив концепцію національної асоціації продуктивних сил, підкресливши пріоритет внутрішнього ринку над зовнішнім і переваги поєднання фабрично-заводської промисловості із землеробством. Землеробську націю Лист порівняв з однорукою людиною, і як приклад короткозорості Сміта і Сея приводив їх думку, що Сполучені Штати «подібно до Польщі» призначені для землеробства. Пропагуючи німецьку залізничну систему, Лист указував, що національна система шляхів сполучення є необхідною умовою повного розвитку мануфактурної промисловості, розширюючи на весь простір держави оборот мінеральних ресурсів і готової продукції і забезпечуючи тим самим постійність збуту і складання внутрішнього ринку. Неминуче при протекційній системі підвищення цін, на думку Листа, з виграшем компенсується за рахунок розширення ринків збуту; завдяки асоціації національних продуктивних сил землеробів набагато більш виграють від розширення ринків збуту сільськогосподарській продукції, чим втрачають від збільшення цін на промислові товари.

При «десятерной» корисності розвитку і утримання за собою внутрішнього ринку порівняно до пошуків багатств поза країною, підкреслював Лист, і в зовнішній торгівлі досягти більшого значення може та нація, яка довела фабрично-заводську промисловість до ступеня вищого розвитку. Землеробська ж країна не лише не може отримувати із-за моря достатньої кількості продуктів споживання, знярядь виробництва і збуджуючих засобів до діяльності, але і «розривається» зовнішньою торгівлею на приморські і надрічкові місцевості, зацікавлені в

спекулятивному експорту продуктів землеробства, і внутрішні області країни, що опиняються в нехтуванні.

11. З погляду асоціації національних продуктивних сил Лист трактував категорію земельної ренти. Відмінності в природній родючості земель він вважав за неістотний чинник, а місце розташування - вирішальним: «Рента і цінність землі скрізь збільшуються пропорційно близькості земельної власності до міста, пропорційно населеності останнього і розвитку в ній фабрично-заводської промисловості». Лист узагальнив досвід Франції і Англії в тому, що стосується інституційних аспектів земельної ренти. У Франції в епоху розквіту абсолютизму поряд із столицею, яка перевершувала і розумовими силами і блиском всі міста Європейського континенту, землеробство робило лише слабкі успіхи, і в провінції позначався недолік промислового і розумового розвитку. Це відбувалося тому, що дворянство, що володіло поземельною власністю, не володіло політичним впливом і правами, окрім права служити при дворі, і спрямовувалося до двору, до примхливого столичного життя. Таким чином, провінція втрачала все ті засоби прогресу, які могло доставити витрачання земельної ренти; всі сили віднімала столиця. Навпаки, там, де «дворянство, що володіє земельною власністю, набуває незалежності по відношенню до двору і впливу на законодавство і адміністрацію; у міру того, як показна система і адміністративна організація поширюють на міста і провінцію право самоврядності і участі в законодавстві і адміністрації країни... з великим задоволенням дворянство і освічений заможний середній клас залишаються на тих місцях, звідки вони витягують доходи, і витрачання земельної ренти надає вплив на розвиток розумових сил і соціальних буд, на успіхи сільського господарства і розвиток в провінції галузей промисловості». Це відноситься до Англії, де землевласники, живлячи велику частку року в маєтках, витрачають відому частку доходу на поліпшення якості своїх земель і своїм споживанням підтримують сусідні фабрики.

12. Відкинувши фритредер, Лист розвернув критику економічного індивідуалізму. Він писав, що формула «Laissez faire» стільки ж на руку грабіжникам і шахраям, наскільки і купцям. «Купець може досягати своїх цілей, що полягають в придбанні цінностей шляхом обміну, навіть в збиток землеробам і мануфактуристам, наперекір продуктивним силам і не щадивши незалежності і самостійності нації. Йому байдуже, та і характер його операцій і його прагнень не дозволяє йому піклуватися про те, який вплив роблять товари, що ввозяться або вивозяться ним, на моральність, добробут і могутність країни. Він ввозить як отрути, так і ліки. Він доводить до виснаження цілі нації, ввозивши опіум і горілку».

13. Лист узяв під захист меркантилістів, за заслугу яких вважав усвідомлення важливості фабрично-заводської промисловості для землеробства, торгівлі і мореплавання; розуміння значення протекціонізму і відстоювання національних інтересів. Разом з тим на противагу меркантилізму Лист стверджував, що:

- Протекціонізм – виправданий лише як «виховний» для вирівнювання рівнів економічного розвитку країн;
- Нація, що досягла рівня першорозрядної промислово-торгівельної держави, повинна перейти до свободи торгівлі;
- Фабрично-заводська промисловість не повинна розвиватися за рахунок землеробства;
- Митне заступництво не повинне розповсюджуватися на сільське господарство.

Лист указував, що систему виховного протекціонізму може з успіхом застосувати лише держава з помірним кліматом, достатньо обширною територією з різноманітними ресурсами і значним населенням, що володіє гирлами своїх річок (а отже, виходами зі свого Морєя). Острівна ізольованість забезпечила Англії вирішальні переваги перед континентальною Європою в розвитку встановлень, що сприяють зростанню свободи, духу заповзятливості і продуктивних сил нації, - спокійне введення

Реформації і плідна для господарства секуляризація, відсутність військових вторгнень і непотрібність постійної армії, ранній розвиток послідовної митної системи, витягання з континентальних воєн величезних вигод для себе.

Протилежним прикладом була Польща. Лист типізував її історію, поперше, як долю країни, «яка не стикається з морями, яка не має ні торгівельного, ні військового флоту, або біля якої гирла річок не знаходяться в її владі», і вона «в своїй зовнішній торгівлі стоїть залежно від інших націй, причому панування іноземців на приморському ринку загрожує як економічній, так і політичній цілісності країни». По-друге, Польща була викреслена з лави національних держав через відсутність в ній сильного середнього стану, який може бути викликаний до життя лише насадженням внутрішньої фабрично-заводської промисловості.

Завершальна частка «Національної системи політичної економії», присвячена спільним для континентальних країн «надзвичайним інтересам» в їх боротьбі з «острівним пануванням Англії», є по суті геополітичним трактатом. На думку Листа, Німецький митний союз повинен розповсюдитися по всьому побережжю Північного моря від гирл Рейну до Польщі з включенням Голландії і Данії, до масштабів «Середньої Європи», поки ж Центр Європейського континенту «не виконує тієї ролі, яка накладається на нього природним положенням. Замість того щоб служити посередником між сходом і заходом з усіх питань, що стосується територіальних розділень, конституції, національної незалежності і могутності... центр цей в даний час служить яблуком розбрату між сходом і заходом, причому і той, і інший сподіваються привабити на свою сторону цю серединну державу, яку ослабляє недолік національної єдності». Якби Німеччина разом з Голландією, Бельгією і Швейцарією склала один сильний торговельний і політичний союз, це стало б міцним континентальним ядром, що забезпечило б надовго мир для Європейського континенту, а з іншого

боку, дозволило б витіснити Англію з її «передмостовим прикриттям», за допомогою яких вона панує на континентальних ринках.

Можна сказати, що Лист розробляв на противагу «космополітичної економії» не просто «національну», а «геополітичну» економію. Він писав про вірогідність майбутньої переваги Америки над Англією в тому ж ступені, в якій Англія перевершила Голландію, і про те, що французи рівно з німцями зацікавлені в тому, «щоб обидва шляхи з Середземного моря в Червоне і в Персидську затоку не потрапили у виняткове розпорядження Англії». Стурбований долями Німеччини, Лист вважав за необхідні умови її економічного прогресу і політичної стійкості «округлення кордонів» і розвиток середнього класу. У роботі «Земельна система, найдрібніші тримання і еміграція» (1842) Лист детально розгледів аграрне питання в світлі широкого порівняно-історичного аналізу як різних регіонів Німеччини, так і різних країн від США до Росії, але особливо виділив трьох типів земельних стосунків в Європі, приблизно відповідних до трьох історичних етапів: 1) крупне поместне сільське господарство на старій феодальній основі в країнах на схід від Ельби; 2) відсталі найдрібніші тримання в країнах на захід від Ельби; 3) англійське крупне капіталістичне сільське господарство, розширене «до масштабів фабрики». Оптимальним Лист рахував шлях «золотої середини» між другим і третім типами. Другий тип, характерний для Франції, на думку Листа, не лише не забезпечував розвиток внутрішнього ринку, але і готував основу для бонапартистського режиму, тоді як капіталістичне сільське господарство Англії, породжує величезну масу пролетарів і пауперів, загрожувало соціальним вибухом. Ідеалом Листа була звільнена від феодальних і громадських утруднень земельна система комерційно орієнтованих володінь, при якій середні і дрібні одноосібні тримання є правилом, а великі і найдрібніші - виключеннями, що щонайкраще відповідало б показній політичній системі і принципам національної економії.

Лист враховував, що виконання цієї земельної реформи повинне було супроводитися обезземеленням значної частки селян і лише меншість з них була б поглинена німецькою промисловістю, що розвивається. Це ставило проблему колонізації, яку Лист ввів в геополітичний контекст. Більшості, на думку Листа, слід було переселитися як сільськогосподарські колоністи в область Середнього і Нижнього Дунаю аж до західних берегів Чорного моря. Це напрям міграції німців Лист розглядував як альтернативу переселенню в США. Дунайська колонізація могла б перетворити сільське господарство Угорщини і перетворити її на аграрну базу «Східної імперії германців і угорець».

Лист будував широкі плани підйому Угорщини, її продуктивних сил за рахунок розвитку її транспортної мережі і широкого товарообміну з австрійськими і німецькими землями. Він намагався знайти підтримку свого германо-подунайського проекту у впливових політиків, починаючи з австрійського канцлера Меттерніха (який десятьма роками раніше назвав Листа «одним з найактивніших і впливовіших революціонерів в Германії») і вождя угорських дворян Штефана Сечені. Але агітація Листа не мала успіху. Втомлений і розчарований, економіст-геополітик покінчив життя самогубством в готелі німецького міста Куфстена.

У 1850 році Листу був споруджений пам'ятник в його рідному Рейтлінгені, і тоді ж в Штутгарті вийшло зібрання його творів. Друга половина XIX століття забезпечила Листу хвилю посмертного визнання. У захоплених тонах писав про нього автор єдиної книги про Лист російською мовою С.Ю. Вітте: «Грунтовне знайомство з «Національною системою політичної економії» складає необхідність для всякого впливового державного і суспільного діяча». У другій половині XX століття система мерів, що нагадують "виховний протекціонізм" по Ф. Листу, була з успіхом здійснена в Японії, що дозволило цій країні досягти статусу великої економічної держави.

2. Німецька історична школа

Німецька історична школа є головним єретичним напрямом в економічній науці XIX століття. Підхід представників німецької історичної школи відрізнявся наступними особливостями.

1. Негативне відношення до будь-яких спроб створення універсальної економічної теорії і, зокрема, до класичної політичної економії. На думку adeptів німецької історичної школи, економічна наука повинна займатися дослідженням специфіки конкретних національних господарств; річ у тому, що кожне національне господарство має свої специфічні властивості, що частенько не мають аналогів. Саме тому універсальна економічна теорія є нонсенсом. Звідси слідує інша особливість учення німецької історичної школи.

2. Антикосмополітизм. Представники німецької історичної школи в тому або іншому ступені були схильні підкреслювати роль національних чинників в господарському розвитку. До речі кажучи, з їх легкої руки навіть в даний час економічну науку в Германії і інших німецькомовних країнах часто називають «Національною економією» (Nationalökonomie) або «Народногосподарським ученням» (Volkswirtschaftslehre).

3. Негативне відношення до абстрактно-дедуктивних методів аналізу. Головний акцент в економічній науці потрібно робити на конкретні історико-економічні дослідження (чим, як правило, і займалися більшість епігонів цієї школи).

4. Тракткування народного господарства як єдиного цілого, частки якого знаходяться в постійній взаємодії між собою, а не як простий суми окремих індивідів. Звідси витікає, що «життя» такого «цілого» управляється особливими законами, що відрізняються від законів, яким підкоряється життя окремо узятих суб'єктів.

5. Негативне відношення до концепції економічної людини. «Німці» відкидають уявлення про індивіда як людину, вільним від дії

суспільних чинників і автономно прагнучим до досягнення максимальної особистої вигоди. Як відзначав один з «німців», Би. Гильдебранд, «людина, як істота суспільна, є перш за все продукт цивілізації і історії, і... його потреби, його освіта і його стосунки до речових цінностей, так само як і до людей, ніколи не залишаються одні і ті ж, і географічно і історично безперервно змінюються і розвиваються разом зі всією утвореною людства». Коротше кажучи, людина - це культурна істота, орієнтована на суспільні цінності. Звідси слідує ще одна особливість учення німецької історичної школи -

6. Трактування господарства як однієї з часток соціального життя і, як наслідок, облік різноманітних позаекономічних чинників - етичних, психологічних і правових.

7. Розуміння господарства як еволюціонуючої системи, що минає в своєму розвитку різні стадії. До речі кажучи, даний аспект також є аргументом проти універсальності економічної теорії, оскільки різні стадії розвитку господарства відрізняються специфічними, а частенько і унікальними властивостями.

Прихильне відношення до державного втручання. Таке відношення викликане перш за все скептицизмом з приводу того, що вільна конкуренція, характерна для ринкової економіки, в змозі забезпечити гармонію інтересів різних господарюючих суб'єктів. Без планомірної дії держави на господарство «сильні» завжди опинятимуться у вигазі за рахунок «слабких».

3. Походження і розвиток історичної школи

Безперечним засновником школи є Вільгельм Рошер (1817 - 1894), професор Геттингенського університету, який опублікував в 1843 році свої «Короткі основи курсу політичної економії з погляду історичного методу». У передмові до цього маленького твору Рошер вже висловлював керівні ідеї,

якими він надихався і які він розвивав потім в своїх відомих «Принципах політичної економії», що з'явилися першим виданням в 1854 році. Він задається тут лише метою викласти економічну історію. «Наша мета, - говорить він, - опис того, чого хотіли і до чого прагнули народи в економічній області; цілі, які вони переслідували і досягли; підстави, ради яких вони переслідували і добивалися їх». «Таке дослідження, - додає він, - може бути зроблено за умови, якщо залишаєшся в тісному контакті з іншими знаннями національного життя, зокрема з історією має рацію, з політичною історією і історією цивілізації». Але він негайно відганяє від себе думку встати в опозицію до школи Рікардо. «Я, - продовжує він, - далекий від того, щоб визнавати цей шлях єдиним або найбільш коротким для відшукування істини; але я не сумніваюся, що він веде у вельми прекрасні і родючі області, які, будучи раз оброблені, ніколи не будуть остаточно покинуті».

Таким чином, Рошер ставить собі завдання просто доповнити загальноновизнану теорію історією економічних подій і думок. І дійсно, в цілій лаві томів його «Принципів», до яких з кожним разом росли симпатії освіченого суспільства в Германії, що послідовно виходили, Рошер обмежується додатком до викладу класичних доктрин вчених і плідних екскурсій в область економічних чинників і ідей минулого.

Рошер дивився на свою спробу як на досвід застосування до політичної економії історичного методу, введеного Савіні в науку має рацію і що довів там свою плідність. Але, як добре показав Карл Менгін, тут була чисто зовнішня аналогія. Савіні користувався історією, щоб з'ясувати собі органічне і мимовільне походження існуючих інститутів. Він цим хотів довести законність їх на противагу радикальним підступам реформаторського раціоналізму - спадщини XVII століття. Нічого подібного не немає біля Рошера, який сам примикає до лібералізму і розділяє його реформаторські прагнення. У нього історія служить головним чином для ілюстрації економічної історії, для насичення її прикладами, здатними якщо

не наказати правила державним людям, то, принаймні, створити у них, по його вираженню, «політичне чуття».

Правильніше розглядувати спробу Рошера як досвід пов'язати учення політичної економії з традицією старих німецьких «камералистів» XVII і XVIII століть. Останні, викладаючи студентам початку практичних знань в області адміністрації і фінансів, удавалися головним чином до конкретних прикладів з економічної і соціальної середовища, на яку повинна була розповсюджуватися діяльність їх учнів. Адже і англо-французська політична економія також стояла в дуже тісному зв'язку з відомими практичними проблемами з області податків і торгівельного законодавства. Але в такій країні, як Німеччина, де промислова еволюція значно більш відстала в порівнянні з Францією і Англією, ці проблеми ставилися зовсім іншим чином, і тому необхідність демонстрації перед студентами зв'язку класичної теорії з фактами економічного життя повинна була представлятися тут ще більш невідкладною, ніж в якому-небудь іншому місці. Нововведення Рошера носить більше характер педагогічний, чим науковий. Він швидше відновлює університетську традицію, чим створює нову наукову течію.

В. Рошер також дотримувався тези, що неможливе створення універсальної економічної теорії, оскільки різні країни знаходяться на різних етапах свого розвитку, вважаючи, що однотипні господарські системи у різних народів жодним чином не можуть існувати. Економіку слід розглядувати як частку національної культури - як господарську культуру. Але Рошер в той же час був єдиним представником «старої історичної школи», що приділяв хоч би невелику увагу власне економічній теорії. Він вніс вклад до «теорії цінності і розподілу доходу». В. Рошер узяв за основу теорію чинників виробництва в редакції Ж. Б. Сея і з'єднав його з концепцією прибули Н. Сеніора, маловідомого представника класичної політичної економії. Згідно концепції Н. Сеніора, джерелом прибутку є нібито утримується капіталіста від поточного споживання. З'єднавши ці концепції, Рошер висловив ідею, згідно якої в процесі господарського розвитку

мінється значущість (і, відповідно, частка в національному продукті) окремих чинників виробництва. На початкових етапах розвитку головну роль грає земля (природа), потім праця і, нарешті, капітал. Таким чином, величина частки доходів власників капіталу в національному доході відображає ступінь розвиненості національного господарства.

Інший німецький професор, представник історичної школи, Бруно Гильдебранд (1812 - 1878), виступив в 1848 році з ширшими претензіями. У його книзі «Політична економія сьогодення і майбутнього» більша, ніж біля Рошера, позначилася опозиція класичної економії. Тут історія була представлена не лише як засіб оживити і удосконалити існуючі теорії, але і як знаряддя повного оновлення науки. Гильдебранд посилався на прогрес, який зробив історичний метод в науці про мову. Віднині політична економія мала бути виключно «наукою про закони економічного розвитку націй». Трохи пізніше в програмній статті нового, заснованого їм в 1863 році журналу «Jahrbucher fur Nationalokonomie und Statistik» («Щорічник по питаннях політичної економії і статистики») Гильдебранд йде ще далі. Він оспорює навіть само існування природних економічних законів, що визнаються класиками. Він докоряє Рошера в тому, що останній допускає їх існування. Гильдебранд, мабуть, не помічав, що завдяки такому сміливому твердженню він підкопувався під сам принцип всякої економічної науки і усував всяку розумну підставу біля тих "законів розвитку", які повинні були, на його думку, віднині утворити суть її.

Втім, безумовні затвердження Гильдебранда не більші, ніж еkleктизм Рошера, змінювали економічну теорію. Б. Гильдебранд, як і Ф. Лист, надавав велике значення періодизації стадій господарського розвитку. Але у нього критерієм розмежування стадій є розвиненість сфери звернення. На підставі цього критерію їм виділяються три стадії:

а) Натуральне господарство. Обмін або взагалі відсутній, або приймає форми бартеру.

б) Грошове господарство. На цій стадії розвитку гроша стають необхідним посередником при здійсненні обмінних операцій.

в) Кредитне господарство. А тут припиняється використання грошей при обміні, і їх місце займає кредит. Ця стадія господарського розвитку є вищою, оскільки в ній відкриваються максимальні можливості підприємництва для «активних» людей: навіть не маючи свого капіталу, людина може стати підприємцем, узявши необхідні засоби в кредит. Окрім короткої спільної схеми економічної історії націй, він обмежився публікацією уривчастих досліджень по спеціальних питаннях статистики і історії. І вельми часто він приймає за доведені істини класичні теорії по питаннях виробництва і розподілу багатств.

У 1848 році Гильдебранд обіцяв випустити продовження свого чисто критичного твору, де він передбачав викласти принципи нового методу. Але це продовження не з'явилося. Ету важке завдання узяв на себе інший німецький професор, Карл Кніс (1821 - 1898) в своєму просторовому трактаті, що з'явився в 1853 році під назвою "Політична економія, що розглядується з історичної точки зору". Але його ідеї також мало збігаються з ідеями його двох попередників, як ідеї останні між собою. Він був найбільш радикальним «єретиком» по відношенню до магістрального напрямку економічної науки на II стадії її розвитку (тобто по відношенню до класичної політичної економії). Подібно Гильдебранду, він оспорує не лише існування природних законів в ім'я свободи людини, але і ті "закони розвитку", про які говорив Гильдебранд. На його думку, в економічній еволюції різних народів мова може йти хіба лише про аналогії, а не про закони. Таким чином, Кніс не визнає ні ідей Гильдебранда і Рошера, ні класичних ідей. Політична економія перетворюється у нього на просту історію економічних думок в різні епохи у зв'язку з сукупністю історичного розвитку націй.

Він взагалі заперечував можливість створення економічної науки як такої. Адже наука може існувати тільки там, де є якась повторюваність явищ, що вивчаються. Але кожна нація має свій неповторний, унікальний

шлях розвитку господарства, тому повторюваність неможлива. Економічні явища за своєю суттю недоступні пізнанню. Економісти можуть лише спостерігати їх і давати їм моральну оцінку.

Його книга залишилася майже непоміченою. Як історики, так і економісти ігнорували її. Тільки згодом, коли "молода історична школа" отримала повний розвиток, звернули увагу на старий твір Кніса, друге видання якого з'явилося в 1883 році. Кніс неодноразово скаржиться, що Рошер не хотів піддати обговоренню його ідеї.

Витративши стільки зусиль для підстави методу нової політичної економії, Кніс, здавалося б, повинен був особливо поклопотатися про те, щоб показати плідність його в застосуванні до вивчення економічних явищ. Але - дивна річ - він анітрохи не подумав про це. Його пізніші роботи про гроші і кредит, що доставили йому заслужену на популярність, не носять на собі слідів історичних досліджень.

Таким чином, три засновники школи багато критикували класичні методи, але не могли погодитися щодо мети і природи науки і залишили іншим завдання додатка своїх цілей.

Завдання це узяла на себе "молода історична школа", що згрупувалася в 1870 році навколо Шмоллера.

4. Критичні ідеї історичної школи

Не можна було б чекати повного збігу поглядів серед настільки різноманітних розумів. Але в цілому німецька історична школа почала з критики класичної економії.

Хоча критичні ідеї історичної школи були вже сформульовані Кнісом, Гильдебрандом і Рошером, проте вони викликали ґрунтовну дискусію досить пізно, коли "молода історична школа" була вже в повному розквіті. Карл Менгер, віденський професор, своїй - завдяки стилю і проникливій думці - справді класичною книгою, випущеною в світло в 1883 році під назвою

«Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften» ("Дослідження про метод соціальних наук, і зокрема політичній економії"), відкрив еру полеміки, яка потім приймала інколи вельми полум'яний характер. Це чудовий твір, в якому автор захищав права чистої політичної економії проти нападок німецької історичної школи, був прийнятий деякими представниками цієї школи трохи холодно і протягом подальших років викликало щось ніби спільного перегляду свідомості.

Економісти-історики робили класичній економії три головні докори, ставлячи їй в провину: 1) її "универсалізм"; 2) її рудиментарну, засновану на егоїзмі психологію; 3) зловживання дедуктивним методом.

Розгледимо послідовно всі ці докори.

1) Економісти-історики найменше прощають Сміту і його послідовникам їх, як говорить Гильдебранд, "универсалізм", або їх, як говорить Кніс, "абсолютизм або перпетуалізм". Англо-французська школа, говорять вони, думала, що сформульовані нею економічні закони реалізуються у всякому місці і повсякчас. Вона також уявляла, що заснована нею на цих законах економічна політика має універсальне і повсюдне застосування. На місце цього абсолютизму, говорять економісти-історики, потрібно віднині поставити релятивізм (відносність) як в практиці, так і в теорії.

І в практиці, перш за все. Одноманітне економічне законодавство неможливо було б застосовувати однаково у всі епохи і у всіх країнах. Воно повинне пристосовуватися до мінливих умов місця і часу. Мистецтво державної людини полягає в умінні застосовувати принципи до нових потреб, знаходити оригінальні рішення для нових проблем. Менгер визнає, що цей спільний принцип, що проголошується протягом століть, настільки очевидний, що він, без жодного сумніву, зустрів би співчуття з боку Сміта, Сея або навіть самого Рікардо, хоча вони інколи забували його, ухвалюючи дуже строгий вирок про інститути минулого часу або звеличивши «Laissez faire» як універсального засобу.

Але - і цій другій ідеї історична школа надає найбільше значення - економічна теорія і сформульовані нею економічні закони мають абсолютно відносну цінність. Ось істина, яка до цих пір не признавалася. Закони фізики або хімії, з якими класики охоче порівнюють економічні закони, з необхідністю реалізуються завжди і всюди. Не то відбувається з економічними законами. Кніс особливо наполягав на цьому пункті. «Подібно до умов економічного життя, - говорить він, - і економічна теорія, які б не були її форми і зміст, її аргументи і виводи, є продукт історичного розвитку ... вона запозичує основу своєї аргументації біля історичного життя і повинна додати своїм выводам характер історичного рішення; так само "спільні закони" економії - не що інше, як історичне пояснення і послідовне виявлення істини; на кожному етапі вони представляються узагальненням істин, що стали відомими до відомого пункту розвитку; їх не можна визнати остаточними ні в сенсі їх кількості, ні в сенсі формулювання».

У цьому місці, досить, втім, темному і розпливчатому, як взагалі вся мова Кніса, виражається та вірна ідея, яку інші економісти сформулювали більш певним чином, а саме, що економічні закони є і тимчасовими, і умовними. Тимчасовими в тому сенсі, що хід історії, висуваючи нові факти, які не обнімаються існуючими теоріями, постійно примушує економіста змінювати формули, якими він задовольнявся доти. Умовними в тому сенсі, що економічні закони виправдовуються насправді лише за тієї умови, якщо не настають деякі інші обставини, які порушують їх дію; отже історія, модифікуючи ці обставини, може на якийсь час усунути або прикрити следствия, які звичайно витікали з відомих причин. Було б, можливо, недаремний нагадати про це, принаймні, тим економістам, які представляли свою теорію чимось на зразок остаточного одкровення або передбачали заснувати на ній абсолютно непогрішимі передбачення.

Але Кніс сильно перебільшує, думаючи, що таким чином певний релятивізм економічних законів ставить різка відмінність між ними і іншими науковими законами. Фізичні і хімічні теорії, як це правильно помітив

Маршалл, теж модифікуються залежно від того, як нові факти роблять непридатними старі формули. Вони теж тимчасові. Вони в той же час і умовні в тому сенсі, що вони виправдовуються лише за відсутності протидіючих причин, здатних модифікувати умови досвіду. Природні закони суть прості короткі формули, якими виражаються взаємини, що констатуються між феноменами; і між різними, створеними таким чином людським розумом "законами" відмінності виражаються тільки більшою чи меншою мірою констатованій між явищами залежності.

Якщо фізичні або хімічні закони по своїй міцності і достовірності вищі за сформульовані донині економічні закони, то це просто тому, що умови, в яких вони застосовуються, реалізуються в незрівнянно більшому масштабі, і в той же час тому, що, оскільки дія їх вимірний, вони можуть бути за допомогою дедукції зведені до спільних законів математики.

Кніс не лише перебільшував наслідки релятивізму економічних законів, але і не мав рацію в той момент, коли він писав, адресуючи своїм попередникам докір в невизнанні їх. Стюарт Мілль, який до цього моменту вже видав свої "Підстави політичної економії", в своїй опублікованій в 1842 році "Логіці", багаточисельні видання якої повторювалися до 1853 року, вить, коли писав Кніс, точно визначає характер економічних законів: "Вони, - говорить він, - засновані на припущенні певної сукупності обставин і пояснюють, як дана причина діяла б серед цих обставин за умови, якщо б не було ніяких інших обставин, що стоять у зв'язку з даними. Якщо передбачені обставини - точна копія обставин з даного існуючого суспільства, то виводи будуть правильні для нього за умови, якщо дія цих обставин не модифікується іншими, не врахованими". Тому соціологія, гілкою якої є, на його думку, політична економія, "не може бути знанням позитивних передбачень, а тільки знанням тенденцій". Не можна, мабуть, ясніше виразити всю "відносну" (релятивну) цінність економічних законів.

Як би ні було, а сучасні економісти рахували критику економістів-істориків вистачає обгрунтована, щоб займатися пошуками точніших визначень щоб уникнути подібних докорів.

Зі свого боку засновники чистої економії, метод яких самим певним чином розходиться з методом економістів-істориків, прийняли ті ж запобіжні засоби. Вони ясно і сміливо засновують свої висновки на відомому числі попередніх гіпотез. "Чиста економія, - говорить Вальрас, - повинна запозичити біля досвіду типів обміну, пропозиції, попиту, капіталів, доходів, послуг виробників, продуктів. З цих реальних типів вона повинна абстрактним шляхом вивести ідеальних типів і роздумувати з приводу цих останніх, повертаючись до дійсності тільки ради застосування їх". Наприклад, чиста економія вивчатиме дії конкуренції не в тій її недосконалій формі, в якій вона представляється нам насправді, а в тій, в якій вона функціонує на гіпотетичному ринку, де все договірні сторони, точно знаючи свої дійсні інтереси, можуть переслідувати їх цілком вільно і при світлі повної гласності; за допомогою концепцій такого обмеженого поля зору можна, як через збільшувальне скло, вивчити следствия даної гіпотези, яких дійсність ніколи не представить нам в абсолютно чистому вигляді.

2) Другий докір, що адресується економістами-істориками першим економістам, - наступний: вузькість і недостатність їх психології. На думку Адама Сміта, Сея, Рікардо, людина керується виключно інтересом. Вони представляють його цілком поглиненим гонитвою за баришем. Але, говорять економісти-історики, навіть в економічній області інтерес далеко не єдиний двигун людини. Тут, як і в інших областях, людина підкоряється найрізноманітнішим мотивам: честолюбству, пристрасі до слави, жаданню діяльності, відчуттю довга, милосердя, доброзичливості, любові до ближнього або просто звичаю. "Представляти людину, - говорить Кніс, - рухомим в своїй економічній діяльності повсюдно і незмінно чисто егоїстичними двигунами - означає заперечувати у всякому підприємстві готівку всякого кращого або більш піднесеного мотиву або стверджувати, що

у людини є ціла лава центрів психічної діяльності, що функціонують незалежно один від одного".

Ніхто не заперечуватиме, що класики бачили в особистому інтересі (а не в егоїзмі, як говорить Кніс, додаючи цьому виразу гірший сенс) основний початок і пояснення економічних явищ. Але економісти-історики, мабуть, помиляються в цьому випадку, надаючи своєму спостереженню дуже велике значення. Прагнучи охопити реальність у всій її складності, ганяючись більше за особливим і характерним, чим за спільним і універсальним, економісти-історики забули, що політична економія як наука розглядає економічні явища, узяті в масі. Класичні економісти прагнули вивчати спільне, а не індивідуальне. Вагнер вважав, що, залишаючи осторонь окремі виключення, які в деяких випадках можуть бути викликані особистим нахилом того або іншого агента, на економічному світі найбільш постійним двигуном діяльності є саме егоїстичне бажання наживи або баришу. Він з великою прозорливістю вивчав різні двигуни, що направляють людину в його економічному житті, і зробив вивід, що зі всіх них "егоїстичний" двигун є єдиний дійсно міцний і постійний. "Це обставина, - говорить він, - пояснює і виправдовує вибір цього двигуна як початковий пункт дедуктивного методу в політичній економії".

У такому разі можна частково погодитися з Кнісом. Класичні економісти не заперечували, як він говорить, а дуже нехтували тими змінами, які накладали на егоїстичну поведінку людей вплив інших чинників. У цьому вони інколи заходили так далеко, що перетворювали, мабуть, політичну економію в просту, як говорить Гільдебранд, "природну історію егоїзму".

В той час, коли Кніс формулював свої критичні зауваження, вони вже абсолютно не мали ніякого значення. Насправді, Стюарт Мілль в своїй "Логіці" вже більш ніж за десять років до того привернув увагу до цього пункту. "Англійський економіст, - говорив він, - подібно до всіх своїх співвітчизників не знає, що цілком допустимо, що люди, що займаються продажем товарів, піклуються більше про свої зручності або про свою

пихатість, чим про бариш". Зі свого боку він стверджував, "що в житті людини немає, можливо, жодної дії, яка не була б джерелом для якогось-небудь безпосереднього або віддаленого імпульсу, не співпадаючого з жаданням наживи".

Таким чином, вже Стюарт Мілль не бачить в егоїстичному двигуні і в гонитві за баришем "універсального і незмінного" стимулу діяльності людини. Більш того, у Стюарта Мілля егоїзм, або інтерес, вміщає в себе, по самому своєму визначенню, альтруїзм.

Але і тут докори економістів-істориків, не дивлячись на їх перебільшення, змусили навіть економістів інших шкіл точніше визначити свою точку зору в цьому відношенні. Нині Маршалл стверджує, що економісти "займаються людиною таким, як він є; не абстрактною або економічною людиною, а людиною з плоті і крові". І якщо, говорить Маршалл, зі всіх мотивів, яким підкоряється людина, економіст особливо вивчає гонитву за баришем, то це відбувається не тому, що він хоче звести політичну економію до "природної історії егоїзму", а просто тому, що, будучи вельми часто вимірними в грошах, дії цього двигуна легше піддаються науковому вивченню, чим інші двигуни, наприклад, прагнення до добродійності, пихатість або відчуття довга.

3) Зловживання абстракцією і дедукцією. Школа хотіла б на місце дедукції поставити як переважаючий метод засновану на спостереженні індукцію.

Критика дедуктивного мислення стоїть в тісному зв'язку з попередньою критикою. Бачивши в людській діяльності тільки один двигун, класичні економісти, за словами економістів-істориків, вважали за можливе з цієї єдиної тенденції вивести шляхом апріорних міркувань всі економічні закони. Недостатність такого прийому впадає в очі, якщо взяти до уваги численність двигунів, що існують на економічному світі. З ним школа дала карикатуру дійсності, а не точне зображення її. Тільки наполегливе спостереження, що спирається на обережну індукцію, приведе до створення економічної теорії,

що охоплює всю складність явищ. "В майбутньому, - писав Шмоллер в 1883 році у відповідь Менгеру, - настане для політичної економії нова епоха; але це трапиться виключно завдяки сприянню всіх тих історичних, описових і статистичних матеріалів, які збираються нині, а не унаслідок безупинної дистиляції абстрактних пропозицій старого догматизму, які дистилювалися вже сотні разів".

Висновок

Економічне життя можна розглядувати з двох різних точок зору: першу точку зору можна назвати механічною, а другу - органічною. На першу точку зору охоче стають узагальнюючі роздуми, що захоплюються простотою; а друга природно властива розумам, що спокушаються безперервними видозмінами конкретної дійсності. Старі економісти в більшості своїй належать до першої категорії. Зі всієї різноманітності соціальних явищ вони обмежуються в більшості випадків вивченням тих явищ, які доступні головним чином механічному поясненню. Коливання цін, підвищення і пониження норми відсотка, заробітної плати і ренти, пристосування виробництва до попиту при режимі вільної конкуренції представляються їм наслідками майже автоматичної дії людських молекул, що покораються всюди одноманітному двигуну особистого інтересу. І простота цієї концепції не позбавлена деякої величі.

Але отримана таким чином картина соціального життя є надзвичайно неповною. За межами її залишається вся безмірна маса явищ величезній важливості і інтересу. Конкретне видовище економічного миру насправді надзвичайно різноманітно і рухливо: всілякі установи (банки, біржі, асоціації господарів і робітників, комерційні суспільства, кооперативи), запекла боротьба між дрібною і крупною промисловістю, між крупною і дрібною торгівлею, між крупною і дрібною земельною власністю, між соціальними класами і між окремими індивідами, між державою і приватними особами, між містами і селами і так далі.

Таким чином, механічне пояснення економічного життя недостатньо для того, щоб дати звіт у всій складності її. Воно дозволяє нам охопити деякі вельми спільні явища, що здійснюються в житті. Але воно залишає нас безпорадними перед лицем конкретних і окремих особливостей її. Механічна концепція ізолювала економічну активність людини від реальної середовища, в яку ця активність була занурена. Економічні дії людини знаходяться в

тісному зв'язку зі всією сукупністю умов, серед яких він обертається. Їх характер і результати істотно різні залежно від фізичної, соціальної, політичної і релігійної серед, в якій вони виявляються. Географічне положення країни, її природні багатства, наукова і художня культура її жителів, їх моральний і інтелектуальний характер, урядова система - все це визначає природу економічних установ, встановлених ними і що впливають на ступінь добробуту або благополуччя, яким вони користуються. Кожне людське суспільство складає своєрідну органічну середу, до якої ці функції повинні пристосовуватися і яка внаслідок цього додає економічному життю кожного суспільства, у свою чергу, своєрідний відтінок. Отже, для розуміння що всього представляється видовищем цього життя різноманітності потрібно розглядувати економічну діяльність не ізольовано, а у зв'язку з соціальною середою, яка одна дасть можливість з'ясувати найхарактерніші риси її.

Така перша дорога історичній школі ідея. Друга безпосередньо витікає з першої. Соціальна середа насправді непостійна. Вона безперервно рухається, трансформується, еволюціонує; вона ніколи не схожа на саме себе в різні моменти часу, і кожен з її послідовних станів потребує пояснення. Де знайти це пояснення? У історії.

Гете сказав (ця фраза служить епіграфом до "Основ" Шмоллера): "Хай блукає в темноті і тягне своє існування день за днем, хто не може дати собі звіту про три тисячі передуючих його часу років". Дійсно, тільки знання колишніх, таких, що минули економічним життям станів, знання людських суспільств дає нам ключ до сучасного стану їх. Як натуралісти і геолога для розуміння нинішнього стану землі і що населяють її жвавих істот були примушені побудувати великі історичні гіпотези про еволюцію життя і земної кулі, так і учений, що вивчає справжнє економічне життя людства, повинен піднятися до віддалених минулих часів, щоб в них відшукати джерело і зародження її. "Людина, - говорить Гильдебранд, - як соціальна істота, - дитя цивілізації і продукт історії... Його потреби, культура, стосунки до матеріальних предметів і до інших людей ніколи не залишаються

однаковими, але відрізняються географічно, видозмінюються історично і прогресують разом з культурою людського роду". Таким чином, на думку історичної школи, займаючись переважно тими економічними явищами, які по своїй спільності причетні фізичним законам, старі економісти тримали науку в дуже вузьких кордонах. Разом з теорією, як вони розуміли її, доречно приступити до іншого роду вивчення, ближчого до біології: до детального опису і пояснення за допомогою історії пристрою економічного життя кожної нації. Такий у результаті представляється нам позитивна концепція політичної економії, вироблена історичною школою, принаймні на початку її створення, концепція, яка ще і понині більш менш виразно мерехтить в багатьох розумах.

Така концепція абсолютно природна і законна. На перших порах вона навіть дуже спокуслива. Проте під покривом простоти, що здається, вона скована від негарздів, і противники, аналізуючи її ближче, знаходили в ній підстави для серйозних заперечень.

"Історія, - говорив Маршалл, - учить, що дана подія слідує за іншим або здійснюється одночасно з ним. Але вона не може сказати, чи є перша подія причиною другого".

Чи є хоч би одне серед великих історичних подій, причини якого перестали б бути предметом суперечки? Довго ще сперечатимуться про дійсні причини Реформації або Революції, про відносну важливість економічних, політичних і моральних впливів в цих великих подіях або про впливи, які викликали заміну грошовій економії економією кредиту і замкнутої економії, - грошовою. Перетворення історії, що оповідає, на ту, що пояснює передбачає попереднє відкриття в цілій лаві окремих наук вельми різних законів, сукупність яких приводить до розуміння конкретних явищ дійсності. Але тоді вже не історія, а ці науки дають дійсне пояснення. Якщо еволюційна теорія в природній історії була настільки плідна, то чи не тому це сталося, що, затверджуючи спочатку як факт безперервність тваринних видів, вона потім знайшла пояснення цієї безперервності в спадковості і підборі.

Але історія людських суспільств не представляє жодної гіпотези, рівної тільки що вказаної по своїй простоті і за своїм значенням для пояснення фактів. Словом, сама історія потребує пояснення. Вона одна сама по собі не змогла б дати нам пояснення сенсу дійсності. Вона не заміщає політичної економії.

Перші економісти-історики відводили історичному вивченню політичної економії ще вищу місію. У них вона повинна була не лише сприяти поясненню дійсності, але і формулювати дійсні "закони економічного розвитку" націй. Ця ідея, що розділялася далеко не всіма економістами-істориками, неоднаково, втім, представлялася тими з них, які зупинялися на ній. Для одних з них, наприклад для Кніса, існує спільний закон розвитку людства, який, отже, охоплює всю сукупність націй, - уявлення, близьке до світогляду Сен-Симона. Для інших, наприклад для Рошера, існує в історії різних націй "паралелізм", тобто однакова послідовність економічних фаз або періодів. З такої схожості встановлюються історичні закони. Добре вивчені в минулих цивілізаціях, вони сприяють передбаченню майбутнього сучасних суспільств.

Таким чином, роблячи огляд на історію як на особливе знаряддя пояснення сьогодення або спокушаючи себе надією відкрити з її допомогою особливі закони, які були б законами розвитку народів, історична школа будувала собі ілюзію.

Але вона мала всі підстави вимагати разом з економічною теорією у власному сенсі значнішого місця для вивчення економічних інститутів, статистики і економічної історії. Опис конкретного економічного життя не лише представляє само по собі жвавий інтерес, але воно є і попередньою умовою всякої теоретичної спекуляції. Теоретик не може минути ретельного спостереження над фактами. Без нього всі його побудови повиснуть в повітрі. Самі відвернуті мислителі-економісти без зусиль визнають це. Між іншим, Джевонс писав в 1879 році, що, на його думку, "у всякому випадку

повинні ґрунтуватися наука розвитку економічних форм і стосунків, або економічна соціологія".

Тоді як наука, здавалося, знаходилася при останньому видиху, в новій концепції історичної школи, - за недоліком великих синтетичних побудов, що припадали на долю найвидатніших розумів, - був один дорогоцінний засіб для пожвавлення її, для підйому і приведення її в зіткнення зі всім сучасним життям.

Історична школа скористалася цим засобом, абсолютно відновивши наші пізнання по економії минулих часів і давши, часто з дивною точністю, описи деяких найцікавіших і складніших економічних інститутів теперішнього часу.

Правда, така робота за природою своєю уривчаста. Історична школа зібрала прекрасні матеріали. Вона ще не побудувала палацу з гармонійними контурами, в образі якого можна уявити собі, можливо, неправильно, науку майбутнього. Вона також не відкрила нової нитки Аріадни, яка дозволяла б орієнтуватися в лабіринті явищ економічному життю.

Ешлі писав в одній статті: "Критика історичної школи до цих пір не привела до створення нової політичної економії на історичних основах; навіть у Германії за ці останні роки тільки в трактаті Шмоллера, на нашу думку, дані деякі невизначені контури подібної політичної економії".

І саме ця обставина повинна була б зробити історичну школу поблажливішою до спроб, зроблених спочатку класиками, а потім гедонізмом і направленим до того, щоб іншим шляхом задовольнити випробовувану людським розумом інстинктивну потребу спрощувати дійсність, щоб краще зрозуміти її.

Список використаної літератури

1. Жид Ш., Рист Ш. «История экономических учений», перевод с английского, Экономика, М.: 1995
2. Титова Н.Е. «История экономических учений»
3. Учебное пособие. Высшее образование «История экономических учений», Инфра, М.: 2002